

Бойчук А. Ю.,
к. ю. н., суддя
Приморського районного суду міста Одеси
(м. Одеса, Україна)

УДК 349.6

АКСІОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПРИНЦИПІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

В статті проаналізовано законодавство України радянського періоду, що передбачало юридичну відповідальність за екологічні правопорушення. Застосування аксіологічного підходу надало можливість зробити низку висновків, зокрема про ціннісний зміст загальних принципів юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони навколишнього середовища. Визначено, що центральне місце займав принцип виключної державної власності на природні ресурси, який фактично детермінував етатистський аксіологічний підхід та визначав абсолютний державний характер управління та охорону природних об'єктів з боку держави.

Ключові слова: юридична відповідальність, екологічне правопорушення, навколишнє середовище, принципи юридичної відповідальності, цінності.

Andriy Boichuk. Axiological Content of the Principles of Legal Liability for Offenses Against the Environment: Historical Aspect. – Article.

The article analyzes the legislation of Ukraine of the Soviet period, envisaging legal liability for environmental offenses. The application of the axiological approach made it possible to draw a number of conclusions, in particular on the value content of the general principles of legal liability for offenses in the field of environmental protection. It was determined that the principle of exclusive state ownership of natural

resources was central, which in fact determined the ethnistic axiological approach and determined the absolute state nature of the management and protection of natural objects by the state.

Keywords: legal liability, ecological offense, environment, principles of legal responsibility, values.

Бойчук А. Ю. Аксиологическое содержание принципов юридической ответственности за правонарушения против окружающей среды: исторический аспект. – Статья.

В статье проанализировано законодательство Украины советского периода, предусматривавшее юридическую ответственность за экологические правонарушения. Применение аксиологического подхода позволило прийти к ряду выводов, в частности о ценностном содержании общих принципов юридической ответственности за правонарушения в сфере охраны окружающей среды. Определено, что центральное место занимал принцип исключительной государственной собственности на природные ресурсы, который фактически детерминировал этатистский аксиологический подход и определял абсолютный государственный характер управления и охрану природных объектов со стороны государства.

Ключевые слова: юридическая ответственность, экологическое правонарушение, окружающая среда, принципы юридической ответственности, ценности.

Навоколишнє середовище є однією з цінностей, що визнаються як сучасним, так і традиційними суспільствами. Земля, надра, вода, чисте повітря – все це було предметом обожнювання ще за часів Стародавнього Світу, а якщо заглибитись у додержавні часи – ще за періоду первісного суспільства люди розуміли цінність навоколишнього середовища. Аксиологічний зміст принципів юридичної відповідальності за правопорушення проти навоколишнього середовища розкриває не лише юридичний зміст цього феномену, але й дозволяє зрозуміти його світоглядні ціннісні основи. Актуальність теми статті підкреслюється тим, що аксиологічний підхід, який застосовується як центральний в цьому дослідженні, надає можливість визначити шляхи посилення не лише юридичної відповідальності за правопорушення проти навоколишнього середовища, але й поєднати з моральною відповідальністю, що настає тільки за порушення найбільш важливих для суспільства цінностей і норм. Також підкреслимо, що визначення аксиологічного змісту принципів юридичної відповідальності за правопорушення проти навоколишнього середовища в минулому надає потужний імпульс для розуміння ціннісної наповненості принципів юридичної відповідальності за екологічні правопорушення в сучасному суспільстві.

Метою статті є розкриття аксіологічного змісту принципів юридичної відповідальності за правопорушення проти навколишнього середовища в історичному аспекті.

В юридичній науці принципи права займають особливе місце, оскільки утворюють своєрідний конституюючий каркас, всередині якого відбувається зародження, реалізація та розвиток феноменології правотворчості. Загальновідомо, що ця категорія містить ідеї, вихідні положення, засади, які визначають зміст права, процес його функціонування та розвитку.

Проблематика статті має комплексний характер, тому велике значення для нашої роботи мають праці вчених за двома основними напрямками: юридична відповідальність і правова аксіологія. Проблематику визначення та характеристику загальних принципів юридичної відповідальності та зазначених принципів юридичної відповідальності в екологічному праві у вітчизняній доктрині та практиці досліджували у своїх наукових працях В. І. Андрейцев, Б. В. Єрофєєв, О. С. Колбасов, О. І. Красов, В. К. Попов, А. К. Соколова, Л. Л. Чаусова, О. В. Чуйков, Ю. С. Шемшученко та інші. Відносно аксіологічного виміру, то в цьому контексті слід відзначити праці таких авторів як: О. М. Бабенко, М. С. Балаянц, А. Г. Здравомислова, А. П. Овчиннікова, Н. Ю. Рашева, В. Г. Тарасенко, О. В. Стовба, А. О. Фальковський та інших. Водночас, проблематика принципів юридичної відповідальності за правопорушення проти навколишнього середовища є настільки актуальною, що постійно спостерігається потреба в дослідженнях в цієї сфері.

Однією з перших структур у радянській Україні, на яку покладалася правова охорона об'єктів природи, була лісова варта, що діяла на підставі Положення, затвердженого постановою Ради Народних Комісарів УРСР від 21 вересня 1925 р. «Про лісову варту» [1, с. 434]. Даний принцип знайшов відображення в п. 1, згідно з яким завданням лісової варти була охорона лісів від розкрадань, самовільних рубок, лісових пожеж, пасіння худоби, влаштування пасік. Як зазначалось у п. 3, посадкові особи лісової варти мали право затримати самовільних порубників, інших порушників, конфісковувати технічні засоби, що використовувалися при рубках, а також складати протоколи про лісопорушення. У Земельному кодексі УРСР 1922 р. ст. 58 регламентувала, що громада несе відповідальність перед державою за правильне і доцільне використання земельних угідь, які перебувають

у її користуванні. У свою чергу, в Земельному кодексі УРСР 1970 р. містилися норми, що встановлювали юридичну відповідальність за самовільне заняття земельних ділянок, безгосподарне використання земель і використання їх з метою одержання нетрудових доходів, за псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх виробничими та іншими відходами і стічними водами. У сфері полювання і ведення мисливського господарства принцип охорони природних об'єктів знайшов відображення в постанові Ради Міністрів УРСР від 13 червня 1973 р. «Про внесення змін і доповнень до Положення про полювання і мисливське господарство Української РСР» [2]. Відповідно до цього нормативно-правового акту, порушення правил полювання і незаконна покупка, продаж і переробка шкурок хутрових звірів, добутих полюванням, спричиняло накладення штрафів від 30 до 50 крб., якщо такі дії не тягли за собою кримінальну відповідальність. Даний принцип у сфері охорони лісових ресурсів знайшов відображення в постанові РНК від 21 лютого 1924 р. «Про боротьбу зі шкідниками садків» [3]. Згідно з п. 4, у разі невиконання пунктів цієї Постанови на правопорушників накладався штраф 3 коп. золотом, а зібрані кошти перераховувались у фонд боротьби зі шкідниками сільгоспугідь та полів. Аналогічним чином ст. 74 Адміністративного кодексу УРСР 1927 р. установлювала штрафи, що мали право накладати районні виконавчі комітети за незаконні рубки і знищення лісів, а їх величина розраховувалася від розміру збитку, заподіяного даному природному ресурсу.

У свою чергу, даний принцип знайшов відображення у ст. 159 «Потрава посівів і пошкодження насаджень» Кримінального кодексу УРСР 1960 р., що передбачала відповідальність за навмисну потрапу посівів або навмисне пошкодження захисних лісонасаджень, а також в інших статтях даного документа.

Принцип нераціонального і недбалого використання природних ресурсів знайшов своє відображення в постанові ЦВК СРСР від 15 грудня 1928 р. «Про затвердження загальних засад землекористування та землевпорядкування» [4], у якій, згідно з п. 12, землекористувачі зобов'язувалися правильно і за призначенням використовувати надану їм землю.

Згідно зі ст. 170 «Відповідальність за порушення земельного законодавства» Земельного кодексу УРСР 1970 р. було встановлено юридичну відповідальність за безгосподарне використання земель і використання їх з метою вилучення нетрудових доходів [5].

Юридична відповідальність за нераціональне, недбайливе ставлення до тваринного світу регламентувалася постановою РМ УРСР від 17 червня 1968 р. «Про заходи подальшого поліпшення ведення мисливського господарства в Українській РСР». Згідно з п. 3, Міністерству сільського господарства УРСР, Міністерству меліорації і водного господарства УРСР, Міністерству харчової промисловості УРСР, Міністерству лісового господарства УРСР і облвиконкомам ставилися такі завдання: а) заборонити випас худоби в місцях масового гніздування водоплавних птахів і в лісових угіддях на території державних мисливських господарств; б) ужити заходів до забезпечення правильного і безпечного збереження отрутохімікатів, гербіцидів і мінеральних добрив. Принцип, пов'язаний з раціональним і дбайливим використанням водних ресурсів, знайшов відображення у Водному кодексі УРСР 1972 р. У цьому нормативно-правовому акті ст. 69 регламентувала необхідність вжиття заходів до запобігання нераціональному використанню вод, а у ст.ст. 16-18 регламентувалася участь громадських організацій, трудових колективів і громадян у заходах щодо раціонального використання й охорони вод. У Земельному кодексі УРСР 1970 р. даний принцип знайшов відображення у ст. 6, що регламентувала необхідність установа перспективних планів раціонального використання земельних ресурсів країни, а за порушення цього положення було встановлено відповідальність без конкретної вказівки адміністративних або кримінальних заходів.

У перших нормативно-правових актах, прийнятих у радянській Україні, даний принцип юридичної відповідальності за забруднення і погіршення стану об'єктів природи знайшов своє відображення в їхній преамбулі та деяких пунктах. Так, у постанові ВУЦВК від 10 травня 1922 р. «Про лікувальні місцевості» у преамбулі йдеться про важливість і виключне значення цих об'єктів, які допомагають вирішувати проблему щодо збереження здоров'я людей. У свою чергу, п. 6 регламентує необхідність огороження таких територій, недопущення виснаження, псування, а п. 9 зобов'язав Народний комісаріат охорони здоров'я УРСР видавати постанови щодо заходів охорони і дотримання належного санітарного стану [6].

У 60-х рр. минулого століття радянські керівники вважали за можливе підвищити врожайність сільгоспкультур методом боротьби з бур'янистою рослинністю, що, на їхню думку, була основним

джерелом засмічення ґрунтів. З метою вирішення даного питання був прийнятий Указ Президії Верховної Ради УРСР від 26 квітня 1962 р. «Про посилення боротьби з бур'янами», згідно з яким Рада Міністрів УРСР прийняла 11 травня 1962 р. Правила боротьби з бур'янами. Згідно з цим нормативно-правовим актом, юридична відповідальність застосовувалась за невжиття заходів для знищення бур'янистої рослинності на сільськогосподарських землях [7].

Даний принцип знайшов відображення в постанові Верховної Ради СРСР від 20 вересня 1972 р. «Про заходи щодо подальшого поліпшення охорони природи і раціонального використання природних ресурсів», у якому регламентувалися заходи щодо запобігання забрудненню земель промисловими відходами і отрутохімікатами, комунально-побутовими стічними водами, а також дотримання санітарно-гігієнічних норм і правил [8]. Юридична відповідальність за виконання постанови покладалась на міністерства, відомства, підприємства, установи й організацій, але не вказувався комплекс конкретних заходів, які необхідно було вжити Верховним Радам союзних республік. Більш конкретні заходи у сфері охорони земель знайшли відображення у ст. 30 Земельного кодексу УРСР 1970 р., що регламентує необхідність охорони земель від засмічення і забруднення сільськогосподарських та інших угідь виробничими, побутовими відходами і стоками. Адміністративна відповідальність за правопорушення, пов'язані із землею, зафіксовані в Указі Президії Верховної Ради СРСР від 14 травня 1970 р. «Про адміністративну відповідальність за порушення земельного законодавства», в якому встановлювалися штрафні санкції за псування земель, забруднення їх виробничими та іншими відходами і стічними водами [9]. У сфері охорони надр цей принцип був зафіксований у постанові РНК УРСР від 1 квітня 1922 р. «Про гірничий нагляд» [10]. Так, п. 2 регламентував право органам гірничого нагляду притягувати до відповідальності в судовому й адміністративному порядку винних у порушенні законів і розпоряджень уряду у сфері гірничопромислових операцій і ведення гірничих робіт. З метою конкретизації відповідальності в даній сфері 3 листопада 1978 р. був прийнятий Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про адміністративну відповідальність за порушення законодавства про надра». Як зазначалося в даному акті, на посадових осіб, винних в порушеннях правил, інструкцій, порядку розробки корисних копалин, накладається штраф до 100 крб. в адміністративному порядку.

У сфері охорони землі принцип відсутності контролю і нагляду за збереженням і використанням природних ресурсів знайшов відображення в постанові Ради Міністрів УРСР від 6 вересня 1961 р. «Питання охорони ґрунтів і захисних лісонасаджень на території Української РСР» [11]. Контроль за станом ґрунтів регламентувався в додатку до даного акту, в якому було перелічено обов'язкові для всіх землекористувачів заходи щодо боротьби з ерозією ґрунтів, відновлення родючості та продуктивного використання еродованих земель.

Даний принцип зафіксовано в постанові РНК УРСР від 1 квітня 1922 р. «Про гірничий нагляд». У п. 3 указувалося, що управління гірничим наглядом зосереджується в Головному управлінні гірничої промисловості Української ради народного господарства (УРНГ) і для здійснення цього нагляду створюються місцеві органи гірничого нагляду, що діють на підставі положень, інструкцій, правил, у яких регламентуються питання контролю за використанням надр.

У сфері охорони водних об'єктів вказаний принцип відображено в постанові РМ УРСР від 24 січня 1947 р. «Про санітарну охорону водоймищ, водопроводів і джерел водопостачання в УРСР». У п. 18 нормативно-правового акту вказувалося, що контроль за виконанням цієї постанови щодо охорони водних джерел покладался на Головну державну санітарну інспекцію УРСР.

Контроль за станом об'єктів природно-заповідного фонду відображено в постанові РМ УРСР від 5 жовтня 1962 р. «Про затвердження Положення про державні заповідники Української РСР» [12]. Цим питанням присвячено п. 20 даного акту, в якому на охорону державних заповідників покладался контроль за дотриманням установленого на заповідній території режиму і боротьба з порушеннями. Відповідно до п.п. 21, 22, на винних у порушенні режиму заповідної території накладався в адміністративному порядку штраф: на посадових осіб – до 50 крб., на громадян – до 10 крб.

Принцип невжиття заходів щодо захисту об'єктів природи від шкідників, хвороб і пожеж знайшов відображення у ст. 55 «Обов'язки землекористувачів по використанню земель сільськогосподарського призначення» Земельного кодексу УРСР 1970 р., у якому п. 5 наказував очищати сільськогосподарські угіддя від каменів, дрібнолісся і чагарників, вести боротьбу з бур'янами, шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин.

Цей принцип був закріплений у постанові Ради Міністрів СРСР від 10 лютого 1969 р. «Про поліпшення організації захисту сільськогосподарських рослин від шкідників і хвороб» [13]. Відповідно до даного нормативно-правового акту, Міністерство сільського господарства СРСР і облвиконкоми зобов'язувалися забезпечити розробку і вжиття комплексних заходів щодо захисту сільськогосподарських рослин від шкідників і хвороб, виходячи з місцевих умов, раціонального сполучення агротехнічних, біологічних і хімічних методів боротьби зі шкідниками і хворобами рослин. На території України комплекс заходів, пов'язаних з даним принципом, регламентувався постановою Ради Міністрів УРСР від 25 квітня 1969 р. «Про поліпшення організації захисту сільськогосподарських рослин від шкідників і хвороб» [14]. Згідно з п. 2, Міністерство сільського господарства УРСР зобов'язувалося підсилити охорону від проникнення з території інших держав шкідників, хвороб рослинності й насіння бур'янів. У разі пожеж перед ним ставилося завдання щодо їх локалізації і ліквідації. Відповідальність за вжиття заходів щодо хімічного захисту від шкідників і хвороб було покладено на міськвиконкоми, сільські Ради, керівників господарств.

Принцип порушення системи планування, організації, використання природних об'єктів відображено в постанові РНК СРСР від 5 березня 1940 р. «Про введення правильних сівозмін в колгоспах і радгоспах Української РСР». Згідно зі ст. 21, було встановлено відповідальність за недотримання планів проведення робіт, ведення сівозмін у колгоспах, а також нескладання проекту використання сільгоспугідь. За порушення даного положення притягненню до відповідальності підлягали директори, головні агрономи радгоспів, голови колгоспів та їх головні фахівці.

Використання принципу подвійних стандартів юридичної відповідальності було характерною рисою радянської моделі природоохоронного законодавства, яке діяло за часів існування УРСР. Так, принципами юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи, з одного боку, на законодавчому рівні встановлювалась необхідність захисту природних ресурсів, а з іншого – приймалися нормативно-правові акти, спрямовані на їх хижацьке використання, інтенсивне ненормоване використання землі, необмежені рубки лісів, знищення окремих представників флори і фауни.

Отже, у радянський період відбувався процес формування основних та галузевих принципів права, які охоплювали питання юридичної відповідальності за правопорушення, пов'язані із землею, надрами, водними об'єктами, пам'ятками культури та природи, рослинним та тваринним світом;

Серед загальних принципів юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони навколишнього середовища одне з основних місць займав принцип виключної державної власності на природні ресурси, який фактично детермінував етатистський аксіологічний підхід та визначав абсолютний державний характер управління та охорону природних об'єктів з боку держави, що спричиняло вплив на зміст норм юридичної відповідальності за правопорушення у цій сфері. Профільне законодавство в процесі реалізації досліджуваних принципів передбачало використання різних видів юридичної відповідальності, але найбільш часто застосовувалася саме адміністративна відповідальність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амчиславский Я. Л., Баталин С. С. Лесное законодательство Украины. – Харьков: Изд-во Наркомюста УССР. 1926. 531 с.
2. Про внесення змін і доповнень до Положення про полювання і мисливське господарство Української РСР: постанова Ради Міністрів УРСР від 13 червня 1973 р. № 271 // ЗУ УРСР. 1973. № 6. Ст. 47.
3. Про боротьбу зі шкідниками садків: постанова РНК УСРР від 21 лютого 1924 р. // ЗУ УСРР. №6. Ст. 50.
4. Общие начала землепользования и землеустройства: 15.12.1928 г. // СЗ СССР. 1928. № 69. Ст. 642.
5. Земельний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. В. І. Семчика. – К.: Ін Юре, 2003. 676 с.
6. О лечебных местностях: постановление ВУЦИК от 10 мая 1922 г. // Хронологічне зібрання Законів, Указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень Уряду Української РСР. Т. 1. – Київ.: Держполітвидав УРСР, 1962.
7. Правила по боротьбі з бур'янами: постанова Ради Міністрів УРСР від 11 травня 1962 р. № 531 // ЗУ УРСР. 1962. № 5. Ст. 73.
8. Об охране окружающей среды: сб. документов партии и правительства. 1917-1985 гг. – М.: Политиздат, 1986. С. 191-195.
9. Об административной ответственности за нарушение земельного законодательства: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 14 мая 1970 г. // Ведомости ВС СССР. 1970. № 29. Ст. 272.
10. Про гірничий нагляд: постанова РНК УСРР № 263 від 1 квітня 1922 р. // ЗУ УСРР Ст. 259; Об усилении административной ответственности за нарушение правил

рыболовства и охраны рыбных запасов в водоемах СССР: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 27 марта 1964 // Ведомости ВС СССР. 1964. № 14. Ст. 158.

11. Питання охорони ґрунтів і захисних лісонасаджень на території Української РСР: постанова РМ УРСР від 6 вересня 1961 р. № 1283 // ЗУ УРСР. 1961. № 9. Ст. 111-112.
12. Про затвердження Положення про державні заповідники Української РСР: Постанова Ради Міністрів УРСР від 5 жовтня 1962 р. № 1152 // ЗУ УРСР. 1962. № 10. Ст. 141.
13. Об улучшении организации защиты сельскохозяйственных растений от вредителей и болезней: постановление Совета Министров СССР от 10 февраля 1969 г. // СУ СССР. 1969. № 10. Ст. 29.
14. Про поліпшення організації захисту сільськогосподарських рослин від шкідників і хвороб: постанова Ради Міністрів від 25 квітня 1969 р. № 269 // ЗУ УРСР. 1969. № 4. Ст. 54.

